

תוכן העניינים

מבוא : חידושים לשוניים במבט היסטורי.....	3-2
האקדמיה כ-"שומרת הסף" של השפה.....	7-4
הקונפליקט בין הטהרנות האקדמית לבין המציאות הלשונית.....	11-7
המילונאות, השקיפות המורפולוגית והסמכות לחדש.....	16-11
סיכום.....	16
רשימה ביבליוגרפית.....	17
נספחים.....	18

מבוא : חידושים לשוניים במבט היסטורי

מטרתה של עבודה זו היא להגיש סקירה ממצה של הספרות המחקרית שעניינה הוא שיקולי האקדמיה ללשון העברית בחידושי מילים ואופן הטמעתם של חידושים אלה, הקרואים "תחדישים" בז'רגון המקצועי, בשפה. לצורך כך בחרנו מקורות אקדמיים שסקרו תהליכים אלה מזוויות שונות ואף כאלה שהזיקה ביניהם לנושא הנדון היא קונספטואלית יותר מאשר פרגמטית, כמו מאמרה של מיכל אפרת על חידושי של רטוש. הספרות שתיסקר להלן היא פרי עטם של החוקרים החשובים והבכירים בתחום הלשוניות והבלשנות העברית, ובעיקר אלה שסקרו את פעילותה של האקדמיה ללשון העברית בראייה היסטורית-תרבותית. בהם משה בר-אשר שהוא מעמודי התווך של האקדמיה, רפאל ניר, אילן אלדר ויוסף יצחקי שתרם לסקירתנו את חקר חידושי הלשון העברית במאה השמונה עשרה. אנו שואפים ליצור רצף אינטגרטיבי ואינטראקטיבי בין פריטי הספרות הנסקרים, ולהימנע ככל האפשר מהגשת "רשימת קניות" יבשה ואינפורמטיבית גרידא.

נפתח אם כן את הסקירה במאמר בעל אופי היסטורי רטרוספקטיבי לטווח רחוק, בו סוקר יוסף יצחקי תהליכים לשוניים שהתרחשו עוד הרבה בטרם היותה של האקדמיה ללשון העברית, דהיינו בתקופת ההשכלה. מדובר בשלהי המאה השמונה-עשרה, המכונה "העידן הנאור", בו היהודים קבלו אמנציפציה מן השלטון המלוכני, בעיקר בגרמניה, התקופה בה פעל הפילוסוף היהודי גרמני משה מנדלסון. תקופה זו, בה החלה לקום לתחייה הלשון העברית לקראת הפיכתה ההדרגתית לשפת יום-יום במשך מאה השנים הבאות, בנוסף לתפקידה כלשון קודש, התאפיינה בחידושים לשוניים רבים. האינטראקציה של הציבור הנאור, במיוחד בארצות דוברות הגרמנית, ואחר כך גם בארץ ישראל, עם התרבות הכללית שבקרבה חי וממנה יצא מתואר על ידי יצחקי כתהליך בעל פנים רבות אותן הוא סוקר במאמר שיצא לאור בהמשכים.¹ נתאר כאן בקצרה את התהליכים הללו ואת תוצאותיהם כפי שבאו לידי ביטוי בלשון העברית של התקופה. זאת, בהנחה שהשיקולים הפרקטיים-תרבותיים שהנחו את חידושי הלשון בתקופה זו, יחפפו במהותם ולו גם באופן חלקי, את שיקוליה של האקדמיה ללשון העברית בימים שלאחר קום המדינה ויקנו להם נופך היסטורי (האקדמיה נוסדה בשנת 1953 כממשיכת פעילותו של ועד הלשון העברית).

יצחקי מבסס את מחקרו על כתב העת העברי *המאסף* שהיה כתב העת הראשון שיצא לאור בעברית בגרמניה במשך ארבעים וחמש שנים (1784-1830 ראה נספח מספר 1). *המאסף* נחשב למבשרה של העיתונות העברית וכך הוא מוגדר גם כיום באתר הספרייה הלאומית.² במשך כל התקופה, נתקלו עורכי כתב העת המפרסמים בו בבעיה מהותית-והיא חוסר יכולתה של השפה שהייתה ברשותם להתמודד עם המטרה שהציבו לעצמם והיא "להפיץ תורה וחכמה לבית ישראל ולחיות את השפה מערמת עפרה".³ אכן, עיון בדף הראשון של העותק הראשון מאפשר להתרשם מהשפה הארכאית והמיושנת. ברצותם לכלול בכתב העת גם ספרות מדעית, ביקורת ספרות, היסטוריה, ביוגרפיות וכו'-היה על העורכים לחדש מילים שלא נמצאו להם בעברית וכך עשו תוך מודעות מתמדת לשליחות המוטלת עליהם בחידוש השפה ובהחייאתה. הם הקדישו זמן ומאמץ להמצאה של מונחים בעברית, בתרגום משפות אירופיות, גרמנית בעיקר. זהו המקור למינוח הפילוסופי כמו "בינה" ו-"דעת", מחידושי של מחדש הלשון והפילוסוף שלמה מימון שחי בגרמניה במחצית השנייה של המאה השמונה-עשרה שנתן לנו גם את "מכבש הדפוס" במקום "מזבחי הדפוס" ואת "הים התיכון" שהחליף, את "הים האמצעי". חידושים אלה, בשלב כה מוקדם של תנועת ההשכלה הוטמעו בשפה וחלקם איתנו עד היום. זה מראה על חיים פנימיים של השפה שממשיכים מעצמם לאחר שנוצר החידוש, מכוח הרצון לחדש ולהוסיף מילים חסרות, חיים המשמרים חידושי לשון ומוסיפים עליהם תדיר. עוד מוסיף יצחקי כי תהליך חידושי המילים והמונחים לא היה קל עבור המחדשים, והיו מהם שהתייאשו ונטשו את המלאכה אם בגלל תסכול על שלא הצליחו להנחילם או בשל ביקורת קטלנית על פעילותם, או בשל שילוב של השניים.⁴ שתי מגמות מזהה יצחקי בהתחדשות הלשון בתקופת ההשכלה, עת נפגש הרצון ותחושת השליחות הלאומית עם הצורך לחדש. האחת היא התחדשות מכוח חיזוני וכלפי חוץ-דהיינו תרגום של מונחים ומטבעות לשון הכרחיות משפות אירופאיות. התהליך השני הוא התחדשות השפה כתהליך פנימי, תוך שימוש בארגז הכלים הקיים והרחבתו: "כפי שימושי שפתנו אנו...להגדיל לשון ולהאדירה." מציטוט זה ניתן ללמוד כי המחדשים ראו את עבודתם בגדר שליחות ושאלו שחידושיהם ישתלבו גם בשימוש בשפה לצרכי קודש ולא רק

¹ יוסף יצחקי, "דעותיהם של סופרי ההשכלה על הלשון העברית ודרכיהם בהרחבתה וחידושה", *לשונונו: כתב-עת לחקר הלשון העברית והתחומים הסמוכים לה* (תשל"א): 40.

² <https://www.nli.org.il/he/newspapers/haa>

³ יצחקי, "דעותיהם של סופרי ההשכלה", לד(תשל"ל): 154.

⁴ יצחקי, "דעותיהם של סופרי ההשכלה", עמ' 42-41.

לצרכי חול. יצחקי עומד גם על חלקו של החינוך בחידושי השפה וקובע כי "החינוך והמעמד החברתי משפיעים על כל לשון ומשתקפים בהווייתה....אולם לגבי הלשון העברית הייתה לחינוך חשיבות מיוחדת....היה על החינוך החדש להקנות לעם הרגלי חשיבה מסודרים ואמצעי ביטוי מתאימים לבטא במ את מחשבתם בבהירות ובהיגיון."⁵

בהקשר זה מובאים דבריו של פרופ' קלאוזנר שקבע בספרו *ההיסטוריה של הספרות העברית* כי תקופת ההשכלה החלה במלחמה על תיקון החינוך על ידי שימוש בשפה צחה בעת תרגום שירה ופרוזה, ובעקירה מן השורש של השפה העילגת הנפוצה לטובת ביטוי מדויק של הטבע והנוף מסביב ושל כל התופעות המדעיות החדשות של התקופה. הדגשת האסתטיקה הלשונית התבטאה בשירים רבים על נושאים הלקוחים מן הטבע, שמי שרצה לתרגם אותם לטובת תלמידים- נתקל בחוסרים לשוניים מהותיים. על כן החלו המחנכים חושבים על היבטים פדגוגיים ודידקטיים של הוראה: איזו ספרות ראויה להדגשה? כיצד ניתן להתאימה ליכולות של ילדים ונערים? באילו דרכים להשתמש כדי להורות? באיזה ספרי לימוד להשתמש? ואם אין כאלה, כיצד לכתוב אותם? בהקשר זה מציין יצחקי שלושה מאמרים שהתפרסמו ב-*המאסף* ועל פיהם נאלצו המחנכים הצעירים שרצו להתקדם בחידושי הלשון להילחם ברשלנות ובעילגות של דורות קודמים וכן היה עליהם, כדי שיזכו לתמיכת הקהילה, להוכיח עד כמה חשובה הלשון לחינוך ולעמידו של הדור הצעיר. ההמלצות המרכזיות למחנכים בתקופה זו היו לנטוש את הוראת הגמרא והמשנה לפני גיל 13 ולא ללמד כלל קבלה ואגדה. במקום זאת, חוברו ספרי מוסר בשפה פשוטה ובעברית נכונה לשימושם של התלמידים.⁶ לסיכום ניתן לומר כי על פי יצחקי היו חידושים בשפה העברית תוצאה של שילוב בין רצון לבין צורך וכי שמשו מרכיב חשוב בחינוך הלאומי ובזהות הלאומית של דורות העתיד. לכן הלשונאים המחדשים נתפסו בעיני עצמם ובעיני הציבור כאחד כשליחים ועשו את עבודתם כמכהנים במלאכת קודש. תופעות אלה מוכרות לנו גם היום כאשר לשונאים "מכורים" (אבשלום קור למשל) הפכו לדמויות מרכזיות בתקשורת ומוזמנים תדיר לשאת הרצאות בפני הציבור.

⁵ יצחקי, "דעותיהם של סופרי ההשכלה", עמ' 54.

⁶ שם.